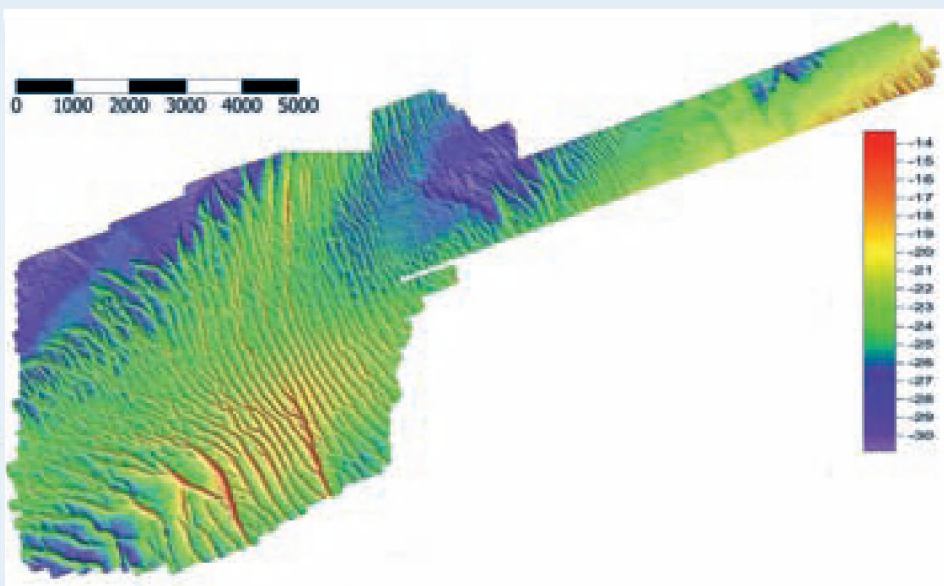

ZEE WOORDEN

Een speurtocht naar de naamsverklaring van zandbanken, geulen en andere 'zee-begrippen'

Heb je je wel eens afgevraagd waarom de zandbank 'Trapegeer' zo heet, of hoe de 'kabeljauw' aan zijn naam gekomen is? Of ben je veeleer benieuwd naar de persoon achter de 'Thorntonbank' of naar de ontstaansgeschiedenis van de maritieme term 'kraaiennest'? Geen nood, wij zochten de betekenis van de meest intrigerende zeewoorden voor je op en presenteren hieruit per editie van De Grote Rede twee termen: telkens één naam van een zandbank of geul op zee, en één niet-toponiem. Met de hulp van een experten-team waagt De Grote Rede zich op het gladde ijs van de historische en etymologische woordverklaring en laat je meegenieten van de 'best professional judgment' van deze zeewoordenaars.

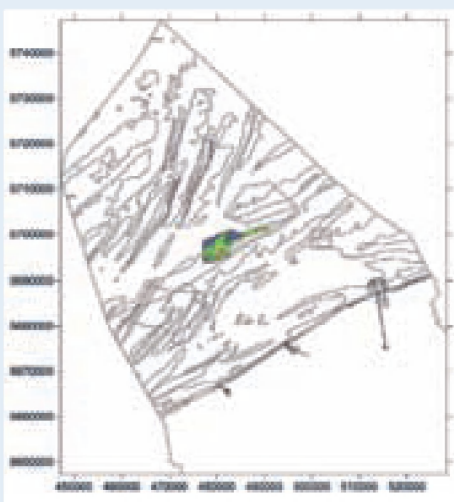
GOTEBANK*

De *Gotebank*, gelegen op 22 km vóór de kust van Oostende-Zeebrugge, is niet zomaar een zandbank. Hij mag dan wel meer dan twintig kilometer lang zijn, toch valt hij op de recente zeekaarten niet echt op. Hij is nogal vlak van profiel en bovendien diep gelegen. Daarbij doet het eerste deel van zijn naam, *gote*, eerder denken aan een geul dan aan een ondiepte. Kunnen oudere kaarten hier verhelderend werken? We gingen op speurtocht.

EEN PLATTE BANK MET EEN ZANDWINNINGSVERLEDEN

De *Gotebank* zoals we die vandaag kennen, lijkt veeleer op een grote, afgeplatte bult dan op een typische zandbank. Typische zandbanken in het Belgisch deel van de Noordzee hebben immers een kam, iets wat bij de *Gotebank* ontbreekt. Dit is te verklaren vanuit de ontstaansgeschiedenis van de bank. Geologisch onderzoek door Mieke

Op dit digitaal terreinmodel is te zien dat de *Gotebank* een vrij vlak profiel heeft en uit twee delen bestaat: een smal en lang (noord) oostelijk deel en een breed en korter (zuid) westelijk deel. Onregelmatige diepe geulen zijn zichtbaar, met name in het ZW (FOD Economie, Dienst Continentaal Plat)

Mathys en collega's (UGent) toont aan dat de *Gotebank* zo'n 9500 jaar geleden is gevormd. Toen ontwikkelde deze bank zich samen met de Akkaertbank – vandaag van de *Gotebank* gescheiden door een geul van ca. 3-4 km – aan de zeezijde van een kustbarrière van eilanden en evenwijdig met de kustlijn. Een zeespiegelstijging vergrootte later de afstand tot de kust. Omdat beide banken door stormen en niet door getijdenstromingen zijn geboetseerd, zijn ze veel lager en meer afgerond dan de "klassieke" getijdenbanken. Hoewel de bank globaal gezien dus een vrij vlak profiel heeft, bevinden er zich aan het oppervlak verschillende in omvang variërende zandduinen. Tussen het oppervlakkige, maximum zes meter dunne zandpakket uit het Kwartair en de Tertiaire sokkel uit klei, komt plaatselijk grind voor. Op de zeekaart is ook te zien dat de *Gotebank* uit twee delen bestaat: een smal

* Op de huidige zeekaarten staat de zandbank vermeld als *Gotebank*; wij volgen evenwel de taalkundig correcte spelwijze *Gotebank* (cfr. oorsprong naam van de bank)

en lang (noord)oostelijk deel en een breed en korter (zuid)westelijk deel. Beide delen worden verder nog doorsneden door diepe, onregelmatige geulen.

Winningen van zand op het Belgisch continentaal plat gingen van start in 1976. De *Gotebank* behoorde, samen met de Thorntonbank, tot een concessiezone die specifiek werd aangesneden voor haven- of kustwerken uitgevoerd door of voor de overheid. Met name het zuidwestelijke uiteinde van de bank kwam hiervoor in aanmerking. Omdat het zanddek hier vrij dun is en de zandvoorraden beperkt, heeft de *Gotebank* vandaag zijn belang als zandwinningszone verloren.

OUDE ZEEKAARTEN EN DE VERKLARING VAN DE NAAM

Gotebank is een samenstelling van *goot* en *bank*. Het woord *goot*, een afleiding van het werkwoord *gieten*, betekent vandaag net zoals vroeger ‘afvoerkanaal’. De vraag is evenwel waarom men die bank zo heeft genoemd. Bevond die zich misschien aan een vaargeul die *De Gote* werd genoemd? Consultatie van oude zeekaarten bevestigt alvast dit vermoeden. Al op de kaart van Pieter Goos uit 1666 (Vlaanderen in oude kaarten, p. 116-117) vinden we in de buurt van de *Gotebank* de namen *Nauwe Gote* en *Gote* vermeld, en dat is ook het geval op de kaart in de Zeefakkel van Johannes van Keulen (1681-84; zie kaart boven). Op deze laatste kaart is de *Gote* een naar het oosten – d.i. in de richting van de *Nauwe Gote* – versmallende geul, gelegen tussen de Witte Bank ten noorden en de Smalle Bank ten zuiden. De namen van die banken zijn nu niet meer in gebruik, maar verwijzen vermoedelijk naar respectievelijk de huidige *Gotebank* en de *Akkaertbank*. Veel later, meer bepaald op de “Zeekaart der Visscherij van Blankenberghe” (ca. 1890), is er sprake van de *Westgote* en de *Oostgote*, kennelijk op dezelfde locatie als waar van Keulen de *Nauwe Gote* en *Gote* vermeldt en geprangd tussen de *Gotebank* (in het noorden) en de *Akkaertbank-Weilebank-Rikje van de Gote* (in het zuiden) (zie kaart onder).

Wat er ook van zij, de namen *Gote* en *Nauwe Gote* slaan op een tweeledige geul, één van de vele (vloed- en eb-)geulen van de zuidelijke Noordzee. De zandbank naast de *Gote* werd naderhand geheel logisch *Gotebank* genoemd. Die naam duikt pas betrekkelijk recent in de bronnen op. Op de eerste officiële Belgische zeekaart van 1866, samengesteld door de Belgische hydrograaf en marineofficier Auguste Stessels (1826-1875), is de bank nog zonder naam weergegeven. Hij heeft een minimale diepte van 11 m, wat aangeeft dat hij vroeger minder diep onder het waterpeil stak. Pas in 1946 verschijnt *Gotebank* voor het eerst als toponiem op een Belgische zeekaart, namelijk op de kaart “Dunkerque-Westkapelle” van 1946, samengesteld door de hydrograaf Jules Lauwers.

Op de kaart van Johannes van Keulen (1681-84; boven) is de *Gote* een naar het oosten – d.i. in de richting van de *Nauwe Gote* – versmallende geul, gelegen tussen de Witte Bank ten noorden en de Smalle Bank ten zuiden. De namen van die banken zijn nu niet meer in gebruik, maar verwijzen vermoedelijk naar respectievelijk de huidige *Gotebank* en de *Akkaertbank*. Op de “Zeekaart der Visscherij van Blankenberghe” (ca. 1890; onder), is er sprake van de *Westgote* en de *Oostgote*, kennelijk op dezelfde locatie als waar van Keulen de *Nauwe Gote* en *Gote* vermeldt en geprangd tussen de *Gotebank* (in het noorden) en de *Akkaertbank-Weilebank-Rikje van de Gote* (in het zuiden) (resp. Zeefakkel & patrimonium St-Pieterscollege)

PIRAAT (ZEEROVER, KAPER, BOEKANIER,...)

Iedereen kent ze, de gevreesde zeerovers die door de eeuwen heen en tot op vandaag, al dan niet met toestemming van de overheid, schepen als doelwit kiezen voor hun plunderacties. Dit “beroep” kent ook vele benamingen, zoals *piraat*, *zeerover* of *zeeschuimer*, *kaper*, *boekaniër* en *uitlegger*. Waar komen die namen vandaan?

IN HET VERLEDEN KON HET ZELFS OP LEGALE WIJZE!

De kaperij is misschien wel een van de oudste beroepen ter wereld. Al zolang als er koopwaar over zee wordt verhandeld, zijn er lieden actief om de konvooien aan te vallen en te beroven. De geschiedenis leert dat vele Franse, Nederlandse en vooral Britse havens beruchte uitvalsbasissen waren voor zeeroverij. Maar ook uit Vlaamse kusthavens kozen piraten (zoals Jan-Bart, Jacob Besage, Thomas Gournay, etc.) het ruime sop. In de volkse iconografie worden deze ongerepte types vaak afgebeeld met ooglappen, houten benen, haken als handprothesen en andere lugubere attributen. Die voorstellingswijze heeft wellicht minder te maken met de historische realiteit dan met de kwalijke reputatie van zeerovers wereldwijd.

Minder bekend is dat er ook zo iets bestond als legale piraterij. Deze zogenaamde commissie- of kaapvaart werd mogelijk gemaakt doordat overheden – via een commissiebrief – aan kapers toestemming verleenden om schepen van vreemde mogendheden aan te vallen en te beroven. Het idee was simpel: door formeel particuliere schepen het recht te geven vijandige schepen het leven zuur te maken, kon zonder al te veel kosten een machtspositie op zee worden versterkt. De commissievaarders of *kapers* kregen duidelijke richtlijnen en dienden steeds verantwoording af te leggen aan de overheid in wier opdracht ze opereerden.

Boekaniers worden als een apart type kapers beschouwd. Deze avonturiers werden ingezet tijdens de 17de eeuw, toen Engeland en Frankrijk het Spaanse monopolie op grondgebied en handel in de Nieuwe Wereld trachtten te doorbreken en voortdurend de Caraïbische en Stille Oceaan kusten van Spaans-Amerika bestookten. De Spanjaarden noemden hen *piratas*, maar zelf noemden ze zich liever *boekaniers*. Omdat deze boekaniers eerder door de Spanjaarden waren verdreven van het Caraïbische eiland Hispaniola (het huidige Haïti/Dominicaanse Republiek), koesterden ze een diepgewortelde haat tegenover de Spanjaarden.

www.starcostumes.com

DE OORSPRONG VAN DE TERM PIRAAT EN ZIJN VELE SYNONIEMEN

PIRAAT en ZEEROVER

Het woord *pira*at is via het Oudfrans *pirate* en/of het middeleeuws Latijn ontleend aan Klassiek Latijn *pirata* ‘zeerover’, dat zelf ontleend is aan Grieks *peirates* ‘struikrover, zeerover’. Het Griekse woord komt van het werkwoord *peiran*, dat ‘aanvallen’ en ‘proberen’ betekent. Op zijn beurt is dat werkwoord gevormd uit het zelfstandig naamwoord *peira* ‘poging, proef, ervaring’. Etymologisch betekent het Griekse *peirates* dus ‘iemand die iets probeert, iets waagt’, bij verdere concretisering ontstond de toepassing ‘iemand die een aanval pleegt op iemand of iets’, in de praktijk een rover ter zee of te land. Zustervormen van *pira*at komen voor in zowat alle Germaanse en Romaanse talen (Duits, Engels, Zweeds, Deens, Frans, Italiaans, Spaans, Portugees).

In onze taal duikt *pira*at pas op in de 16de eeuw – de tijd van Keizer Karel en de Spaanse bezetting van de Nederlanden – ter aanduiding van een kaper of een zeerover en bij uitbreiding ook wel voor een misdadiger in het algemeen. De oudste vermelding is terug te vinden in Vlietinck (1897) en komt uit een bron uit 1539:

“*Verteert by den bailliu, burchmeester, scepenen in de Papegay met de ghedeputeerde van Dunkercke ende Oosthende, de somme van VII £ VII s. paris ter tyde als dezelve ghedeputeerde hier varchierden up t faict van de pieraten in zee zynde ende dezelve gghestelt up de rekenynghe van de drie zeesteden totter eersten peticie comt betaelt VII £ VII s.*”

In het Middelnederlands heette een piraat *zeerover*. De oudste vermelding van dat woord staat in een (niet gelokaliseerde) tekst uit het laatste kwart van de 14de eeuw (MNW i.v. Seerover): “*Normans die ter Sluus ghevanghen sijn opt lant vor serovers* (Hans. Recess. 3, 323).”

KAPER

Ook het woord *kaper* (van het werkwoord *kapen*) verschijnt pas laat in de bronnen, namelijk rond het midden van de 17de eeuw. De oudste vindplaats in het WNT is een Hollandse bron uit 1652. Een kaper is, in de woorden van het WNT, “*iemand die het kapen, de kaperij, de kaapvaart uitoefent, t.w. in oorlogstijd, met machtiging en op naam en gezag van den vorst of de landsregeering, met gewapend eigen vaartuig den vijand des lands op zee afbreuk doet door op diens koopvaardischepen jacht te maken, ze aan te vallen en voor goeden prijs te verklaren: commissievaarder, kaapvaarder, kruiser*”. Volgens deze definitie is een kaper dus een “legale” zeerover, iemand die schepen kaapt in opdracht van een vorst, een machtshebber of een overheid.

UITLEGGER

Naast *zeerover* kende het Middelnederlands ook het woord *uteligger/utelegger* voor ‘zeeschuimer, kaper’ (MNW i.v. uteligger). Het is een samenstelling van *ute* ‘uit’ en *ligger* (uit het werkwoord *liggen*), met als letterlijke betekenis ‘hij die buiten gelegen is’. Concreet sloeg het woord *uteligger* aanvankelijk op een bemanningslid van een wachtschip, dat was een militair schip dat havens en havengeulen bewaakte. Geleidelijk is het woord de betekenis gaan aannemen van *zeeschuimer, kaper*, zoals blijkt uit de volgende passage uit een in het MNW aangehaalde tekst van 1393: “*Dat die wtleggers van Wissemar ende van Rostok him (den poorter van Dordrecht) genomen hebben een scip geladen mit houten, V. d. Wall 1, 346 (a. 1393).*” Hier is sprake van een schip, geladen met hout en toebehorend aan een koopman uit Dordrecht, dat gekaapt werd door *uteleggers* uit Weimar en Rostock. De betekenisontwikkeling van ‘bemanningslid van een wachtschip’ naar ‘zeerover’ is wellicht te verklaren doordat de bemanning van wachtschepen haar bevoegdheid te buiten ging en aan piraterij ging doen.

BOEKANIER

Boekanier is in de 17de eeuw ontleend aan het Franse *boucanier*, dat oorspronkelijk de benaming was voor Franse jagers op het Caraïbische eiland Hispaniola (vandaag Haïti en de Dominicaanse Republiek). Naar inheems gebruik plachten deze jagers-avonturiers het vlees van het gevangen wild te roosteren of te roken op een vleesrooster, dat in de plaatselijke indianentaal *mokaém* of *mukem* werd genoemd. In de Franse

mond verbasterde dat woord tot *boucan*, waaruit dan met een Frans achtervoegsel *boucanier* werd gevormd. Een boekanier is dus letterlijk ‘iemand die vlees rookt of roostert’. Na verloop van tijd begaven deze “vleesroosteraars” zich echter op het pad van de zeeroverij, waardoor het woord *boekanier* een nieuwe betekenis aannam. Voortaan ging het de Franse en Engelse piraten aanduiden die tijdens de 17de eeuw de kusten van de Caraïben en Zuid-Amerika onveilig maakten. Intussen waren de rangen van de boekaniers aangegroeid met aan lager wal geraakte zeelui, ontsnapte slaven en marginalen allerhande. Nadat Engeland in 1689 vrede had gesloten met Spanje stierf deze vorm van zeeroverij uit, maar de benaming *boekanier* bleef in gebruik voor zeerovers en andere vrijbuiters.

Samengevat, piraterij is even oud als de koopvaardij zelf en de beoefenaars ervan staan in onze (historische) woordschat onder verschillende benamingen bekend. Daaronder zijn *zeerover* en *uteligger/utelegger* de oudste, want ze komen al voor in Middelnederlandse teksten. Pas vanaf de Spaanse periode verschijnt ook het woord *pira*at, halfweg de 17de eeuw gevolgd door *kaper* en *boekanier*. In hun oorspronkelijke toepassing dekken die verschillende termen niet steeds exact dezelfde inhoud – een 17de eeuwse kaper was niet zó maar een zeerover – maar de specifieke betekenissen zijn vaak verloren gegaan. Zo worden vandaag *kaper, zeerover* en *pira*at in het gewone taalgebruik door elkaar gebruikt. Denken we maar aan de verslaggeving over de huidige piraten aan de Hoorn van Afrika. Dat deze lieden courant als *kapers* worden omschreven, zou de in overheidsdienst opererende piraten uit de 17de eeuw wellicht als een vloek in de oren klinken. Een woord dat de tand des tijds niet heeft doorstaan, is *uteligger*, terwijl *boekanier* een historische term is geworden.

Bronnen

- EWN = Etymologisch Woordenboek van het Nederlands: M. Philippa, F. Debrabandere, A. Quak, T. Schoonheim & N. Van der Sijs (Eds). Amsterdam University Press.
- Mathys M. (2009). The Quaternary geological evolution of the Belgian Continental Shelf, southern North Sea. Doctoraats thesis, pp. XXIV, pp. 382, annexes. Universiteit Gent, Faculteit Wetenschappen, Gent.
- MNW = E. Verwijs & J. Verdam (1885-1929). Middelnederlandsch Woordenboek. 's Gravenhage.
- TLF = Le Trésor de la Langue Française informatisé: <http://atlf.atlf.fr/tlf.htm>
- Vlaeminck T. (2008). Piraterij: mythe en waarheid. De Grote Rede 21: 3-6.
- Vlietinck E. (1897). Het oude Oostende en zijne driejarige belegering (1601-1604).
- WNT = Woordenboek der Nederlandse taal. 's Gravenhage, Leiden, 1863-1998.